

A morál és a büntetőjog időszerű kérdései*

(Egy közvélemény-kutatás tapasztalatai)

Dr. Irk Ferenc

A kérdőíves felmérés arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen összefüggés van a morális értékek tisztelete és a jogkövetés között, s a normákkal szembeni beállítódás milyen gyorsan változik. Ennek vizsgálatára egy tíz évvel korábbi felméréssel vetettük egybe a jelen kutatás eredményeit. A felnőtt lakosságot reprezentáló felmérés szerint a tradicionális problémamegoldási formák „öröklődnek”. Akik gondolkodása inkább követi a régi nevelési elveket és a hagyományos értékrendet, azok inkább büntetéscentrikusak. Rendszerváltáson innen és túl a deviancia különböző formáival szemben tanúsított beállítódás alig változik. Ezzel a jogalkotóknak éppúgy számolniuk kell, mint a bűnmegelőzés különböző területein tevékenykedőknek.

1. A kutatás célja, a kutatási program ismertetése

1995-ben az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet tudományos háttérbázisának lehetőségeit kihasználva pályázat benyújtására került sor a címben jelzett témakörben. Ennek elsődleges célja az lett volna, hogy – megfelelő anyagi kondíciók biztosítása mellett – megismételhető legyen egy, a rendszerváltást közvetlenül megelőző, a felnőtt lakosságot életkor, nem, iskolai végzettség és foglalkozás szerint reprezentáló vizsgálat. Az elképzelés szerint az eredeti kérdőív

*„A morál és a büntetőjog időszerű kérdései” c., az OTKA által T022901 sz. alatt támogatott téma keretében készült publikáció.

valamennyi – a rendszerváltás után még értelmesnek tekinthető – kérdés újból feltevére került volna. Ehhez – 1995-ös árakon számolva – mintegy 1,6 millió Ft támogatásra lett volna szükség.

Az OTKA döntésre illetékes grémiuma azonban úgy határozott, hogy ez a téma – három évre egyenletesen elosztva – összesen 600 E Ft támogatást kaphat. Ennek, a tervezetthez viszonyítva mintegy egyharmadnyi összegnek folyósítására 1997 második felétől került sor. A pályázat benyújtása is az első pénzüsszeg megérkezése között eltelt időben a fizetőeszköz reálértéke mintegy 50, a teljes kutatási időszak végéig (azaz 1995–1999 között) mintegy 70%-kal csökkent.

Azt nem szükséges különösebben részletezni, hogy – reális számításokat feltételezve – képtelenség mintegy egyharmad annyi összegből ugyanazt a munkát elvégezni. Az OTKA ajánlatát követően töprengeni lehetett azon, hogy az alábbiak közül melyik megoldást válasszuk:

1. a támogatási összeg elégtelensége miatt a sikeresen megnyert pénzről lemondani, azaz a pályázati szerződés megkötésétől elállni,
2. az eredeti célkitűzésről teljesen lemondani, s valamiféle új, elméletieskedő dolgot készíteni,
3. bízva abban, hogy előre nem látható egyéb pénzforrásokat is sikerül bevonni, az OTKA által megadott kondíciók mellett megkísérelni a kutatás határidőre való befejezését, előre kalkulálva azt a valószínűsíthető körülményt, hogy az eredeti elképzelés jelentősen sérül, és reménykedve abban, hogy egy bár informatív, ám némileg torzó végeredmény meg fog születni.

Mint vélhetően a szükséges anyagi kondíciókat csak korlátozottan elnyerő pályázók többsége, úgy magunk is a legutóbbi változat mellett döntöttünk.

Több hónapos kivárás és készülődés után így sikerült egy, az OKKRI által elnyert nagyobb projekt részeként – ún. omnibusz-kérdésként – a tervezett 80 kérdésből azt a legszükségesebb 15-öt feltenni, ami az országos reprezentatív lakossági minta válaszai alapján – erősen korlátozott mértékben – információkhoz juttat a legfontosabb kérdések vonatkozásában.

2. Elméletek, módszerek

2.1. Előzmények

2.1.1. Elméleti előzmények

Az európai kultúrához tartozó országokban a most búcsúztatott évszázadot végigkísérte a morál és a jog, ezen belül: a morál és a büntetőjog viszonya. A témakör viszonylag bőséges, s az érdeklődő magyar szakemberek számára is többnyire hozzáférhető.¹ Ehelyütt ezért csak a leglényegesebbeknek tartott eredmények összegezésére kerítünk sort. Ezek a következők:

1. Ma leginkább az a felfogás fogadható el, amelyik a morális és a jogi bünt nem tartja azonos kategóriáknak.
2. A morális és a jogi (büntetőjogi) vétek azonban nem választható el teljesen egymástól.
3. Az egalitáriánus és az utilitáriánus elmélet talaján állók vitájában az utóbbiak érvrendszere tűnik meggyőzőbbnek, s így ez a felfogás fogadható el inkább. Ennek leegyszerűsített magyarázata ab-

¹ Ld. az idevonatkozó nézeteket, irányzatokat, felfogásokat – többek között – a következő munkákban: *Jellinek G.*: Die sozioethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe. Hölder, Wien, 1878; *Staud. M.*: Értékitéleteink jelentkezése a büntetőjogban. Wessely és Horváth, Budapest, 1914.; *Steiger I.*: Az erkölcs mint a jog forrása. Magyar Jövő, 1926.; *Pound, R.*: Law and morals. Oxford University Press, 1926.; *Varga K.*: A bűn vallási, erkölcsi és jogi szemlélete. Budapest, 1928.; *Kösa E.*: Az erkölcs és a jog viszonyának néhány problémája. In: Csiky O. (szerk.): Az erkölcs és a jog egyes kérdései. Magyar Jogász Szövetség, 1968.; *Hart, H. L. A.*: The Morality of the Criminal Law. Oxford University Press 1969.; *Heller Á.*: A szándéktól a következményig. Magvető Kiadó, 1970., különösen 389-391. pp.; *Geiger, T.*: Über Moral und Recht. Streitgespräch mit Uppsala. Duncker & Humblot, 1979.; *Mingle, J. O., Reagan, L. E.*: Legal responsibility versus moral responsibility: the engineer's dilemma. Jurimetrics Journal. Winter, 1983., 113-155. pp.; *Koller, P.*: Recht – Moral – Gerechtigkeit. Juristische Blätter 106 (11/12) 1984, 286-301. pp.; *Lyons, D.*: Ethics and the rule of law. Cambridge Univ. Press, 1984.; *Wasek, A.*: Zur Problematik der Beziehung zwischen Strafrecht und Moral. Zeitschrift für gesamten Strafrechtswissenschaften, Bd. 99 (1987) M.2. 288-305. pp. A témakör átfogó értékelését ld. még: *Irk F.*: Az erkölcs és a büntetőjog elméleti kérdései. KKT 27. (1990) 7-62. pp.

ban foglalható össze, hogy a társadalmi közjót hosszú távon ennek a nézetnek a szellemében cselekvők képesek a leginkább szolgálni.

4. Éppen ezért úgy tűnik: csak az a jogi (büntetőjogi) rendszer lehet hatékony, amelyik egyrésztől szilárdan épít a társadalom legalapvetőbb értékeire, a jog érvényesüléséhez ezeket felhasználva, másrészt, amelyik ezen értékek hatékony megerősítését képes szolgálni.
5. Nemigen lehet vitatkozni azon a kijelentésen, miszerint a jelenlegi élő jog (ezen belül is a jelen kutatás középpontjában álló büntetőjog) egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben képes betölteni hivatását: a társadalom formálását.
6. Ebben döntő szerephez jut az a tény, hogy a társadalom és a hatalom értékítélete (jóról és rosszról, ezek mértékéről, társadalomra veszélyességéről) olykor messze áll egymástól. Ez a megállapítás – ma kellő biztonsággal kijelenthető – egyaránt érvényes a rendszerváltás előtti feudál-szocialista és a kilencvenes évekkel megkezdődő korai kapitalista viszonyok között élő honpolgárokra egyaránt.
7. Az okok között nemcsak a tipikusnak mondható – és itt terjedelmi okok miatt nem részletezhető – rendszerhibák játszanak szerepet. Tényként kell megállapítani, hogy a jog (még kevésbé a büntetőjog) korántsem képes valamennyi, a társadalomra jelentős veszélyt, vagy sérelmet tartalmazó jelenségbe beavatkozni.
8. Így alakulhat ki az a nemkívánatos helyzet, amelynek lényege: a jog esetenként (mert képes rá) a társadalomra csekélyebb mértékben veszélyes cselekményekre is súlyos büntetésekkel válaszol, ugyanakkor (mert képtelen erre) az előbbi csoportba tartozóknál sokkal súlyosabb bűntényeket is büntetlenül hagy.
9. Ebből következik az a konklúzió, hogy a jelenlegi büntetőjogi rendszer korántsem biztos, hogy képes a neki szánt feladat kielégítő ellátására. Miként tíz éve, úgy ma is úgy gondolom: képtelen – és nagymértékben képmutató – felfogás az, amelyik ilyen tények ismeretében a büntetések szigorításának irányába halad. (Ennél rosszabb, ha e tényeket még csak nem is ismeri, s mégis meg van győződve a szigorítás igazságosságáról és hatékonyságáról.)

10. Azon viszont el lehet gondolkodni: a megismert összefüggések nem indokolják-e a dekriminalizálást, illetve a büntetési rendszer enyhítését, dacára e vizsgálat végső időszakában különösen jelentkező és a szigorítás irányába mutató kormányzati és közigénnyel. A korábbi és a jelenlegi lakossági megkérdezések összehasonlító értékelése talán néhány támpontot nyújt e dilemma feloldásához.

2.1.2. Empirikus előzmények

A témakörben az előző kutatásra 1987–1988-ban került sor. Akkor a sokak szemében az ország „szemetesládájának” tekintett Központi Népi Ellenőrzési Bizottsághoz befutott panaszok, továbbá az Élet és Irodalom című hetilap kritikus esszéinek kiértékelése nyújtott segítséget ahhoz, hogy kiválasszunk számos olyan jelenséget, amit a lakosság jelentős része felháborodottan elítél, ugyanakkor a jog nem képes (vagy a jog alkalmazója nem akar) büntetni. Széles nyilvánosságot kapott ugyanebben az időben több olyan esemény is, amikor embereket azért ítéltek el, mert azt tették, amit a józan ész szerint cselekedniük kellett, legfeljebb nem minden állampolgárban volt meg a bátorság ugyanerre a cselekedetre, noha a jogilag büntetendő döntés meghozójával lelke mélyén messzemenően egyetértett.

1985–1987. között a TÁRKI-ban Sajó András irányítása mellett folyt egy – két részből álló – jogtudat-vizsgálat. Ezek közül is több beépítésre került az említett kérdőívbe. Érdekességgként említhető meg, hogy ezeknek a kérdéseknek egy része a 80-as évek elején Hamburgban Klaus Sessar professzor irányította lakossági bűnözési félelemvizsgálatban csakúgy szerepelt, mint Korinek László 80-as években végzett lakossági félelmi vizsgálatainak kérdőíveiben.

Az 1988. szeptember 1-jén a felnőtt lakosságot életkor, nem, iskolai végzettség és foglalkozás szerint reprezentáló 1922 kérdőív – a megfelelő előkészítésnek köszönhetően – igen magas arányban érkezett vissza. [A postaköltséget – bizonyos omnibusz-kérdések feltétele és a válaszok kiértékelése fejében – akkor az Országos Közlekedésbiztonsági Tanács (OKBT) fedezte.] 1988. október 25-ig a kiküldött kér-

dőívek 61,7%-a visszaérkezett, 1089 értékelhetőnek bizonyult, ami az összes kiküldött kérdőív 56,7%-a.

Tekintettel arra, hogy az *1988-as lekérdezés* eredményei – összehasonlítások során – jelen anyagban még többször előtérbe kerülnek, ezért csak a *legfontosabb megállapítások*, tanulságok felvázolására keritünk sort.

A megkérdezetteknek akkor éppúgy, mint a jelen beszámoló alapján szolgáló megkérdezés során egy „tényállást” kellett értékelniük és a következő lehetőségek közül választaniuk:²

1. megjutalmaznám,
2. semmiféle intézkedésre nincs szükség,
3. egymás közt egyezzenek ki a felck,
4. (magasabb) hatóság rendezze, de senkit ne büntessenek meg,
5. az okozóval a kárt megtéríttetném,
6. pénzbüntetést szabnék ki,
7. leváltanám, eltiltanám a foglalkozása gyakorlásától, elbocsátanám,
8. börtönbüntetést szabnék ki.

A lehetséges válaszok két, élesen elválasztható csoportba sorolhatók:³

- a nem büntető (1–4. válaszlehetőség), valamint
- a büntető (5–8) megoldásokra.

² A választék akkor sem lehetett bővebb, ha az egyén a felsoroltakon kívül más, alkalmasabb megoldást szeretett volna javasolni. A cél ugyanis elsősorban nem a tethoz egzakt módon igazodó, differenciált büntetés (vagy jutalmazás) lehetőségének biztosítása volt. Ehelyett főként arra voltunk kíváncsiak: a különböző helyzeteket egymáshoz és a hivatalos felfogáshoz képest hogyan ítélik meg a válaszolók. A hivatalos felfogásban szigorúbban büntetendő cselekményeket ők is súlyosabbnak tartják-e a sorban a hivatalos besorolásban enyhébb kategóriába tartozó esetekhez képest; még inkább azt szeretnénk volna megtudni, hogy milyen gyakorisággal tapasztalható a hivatalossal homlokegyenest ellenkező megítélés a közvélemény sorában. Természetesen tudni akartuk, hogy miként alakul a magyar felnőtt lakosság véleménye nem, életkor, iskolai végzettség és még néhány, később említésre kerülő szociális változó szerint.

³ A rangoron természetesen lehet vitatkozni (pl. azon, hogy kinek mi a szigorúbb büntetés: ha az okozott kárt térítetik meg vele, vagy pénzbüntetést szabnak ki).

A kérdések csoportokba voltak sorolhatók, egyrészt a tevékenység ágazati-jellege,⁴ másrészt a védendő (megsértett) értékek dimenziói mentén.

A védendő értékek tartományai a következők:

- élet, testi épség,
- vagyon,
- szexuális,
- kulturális,
- környezeti,
- gazdasági értékek tartományába eső értékek.

1988-ban a büntetés-nem büntetés dimenziója mentén két szélső léktartományt különösen figyelemmel kísértünk: megvizsgáltuk, hogy melyek azok a tettek, magatartásformák, amelyek esetében

- a nem büntetők aránya 0–10% között van (tehát a lakosság 9/10 része büntetni kíván), valamint
- a büntetők aránya 0–10% között van (tehát a lakosság 9/10 része nem kíván büntetni).

Az adatok azt mutatták, hogy a lakosság igen *súlyosan ítélte meg*

- a magánosok, még inkább a hivatali vezetők környezeti és gazdasági értéksértéseit (a hivatali vezetők értéksértéseinek megítélésében a néhány évvel korábbi TÁRKI-felméréshez képest szigorodott különösen abban az esetben, ha ez környezetszennyezéssel járt),
- a magánszemélyek gazdasági értéksértéseit,
- a hivatali beosztottak tetteit,
- a vállalatok, szövetkezetek jórészt elszemélytelenedett tetteit,
- végül a tanácsok jogsértéseit.

Az értéksértések sorát a gazdaságiak vezették, amelyet a környezeti, a biológiai, az egyéb morális és az intellektuális értékek követtek. A sor végén szerepeltek a szexuális és kulturális értéksérelmek.

Mielőtt a kissé részletesebb eredmény-bemutatásra rátérnénk, érdemes megemlíteni: 1988-ban

⁴ Ez mára elvesztette jelentőségét, ezért itt nem ismertetjük.

- a megkérdezettek legérzékenyebben a gazdasági értékek megsértésére reagáltak, ezen értékek megsértőit ítelték meg a legszigorúbban;
- különösen szigorúan ítelték meg a gazdasági és politikai szempontból vezető beosztást betöltők cselekedeteit, jogsértéseit;
- a fiatalok (elsősorban a 24 év alattiak) toleránsabbak voltak a jogsértésekkel, továbbá a jogi normákba nem ütköző, ám etikailag elítélendő tettekkel szemben, mint az idősebbek;
- az előbbi megállapítások érvényesek a nőkre és az alacsonyabb (5 vagy annál kevesebb osztályt) iskolai végzettségűekre;
- a sorsukkal inkább elégedetlenek, a rendezetlen családi körülmények között levők soraiban nagyobb arányban találni büntetés (ezen belül szigorúbb büntetés) pártiakat;
- a lakosságnak több mint fele nem büntetné meg a biológiai, valamint az intellektuális értékek ellen vétőket, ami egyben azt is jelenti, hogy e vizsgálat is igazolta szociológusok hetven évében tett megállapításait, aminek lényege: a magyar lakosságban akkora az igény a gazdasági felzárkózásra, hogy az ennek útjában álló akadályokat nagyon komolyan veszi, szemben azzal az árral, amit ezért egészsége romlásával fizet. A magyar társadalomnak a két háború közötti értékrendje (gazdasági érték preferenciája a biológiai értékekkel szemben) semmit nem változott, inkább fokozódott.
- az intim szféra, a családi kötelességekben belül történtek a lakosság jelentős része szerint nem tartoznak a nyilvánosságra, így a büntetőjogra sem: ez magyarázza azt a különös tényt, hogy a közvélemény gyakorlatilag ugyanakkora arányban tartotta megbüntethetőnek a részeges férjet meggyilkoló feleséget, mint a férj részegsége miatt öngyilkosságba menekülő feleség házastársát;
- rendkívül beszédes volt az intellektuális értékek iránti teljes közömbösség: a lakosság túlnyomó többsége nem tartotta büntethetőnek sem a hétvégi munkát elrendelőt, sem azt, aki gépeivel zavarja a környék nyugalalmát, sem azt, aki megszegte idős szülővel szembeni tartási kötelezettségét;
- a lakosság azonban szembehelyezkedett az érdekeit sértő előírásokkal, s ezért pl. nem tartotta büntethetőnek azt az igazgatót, aki

- a törvényes előírások megszegésével tudta elérni, hogy beosztottai ne veszítsék el munkahelyüket;
- a lakosság a közintézmények közül a tanácsrendszert ítélte el leginkább, az itt dolgozók (elsősorban a vezetők, másodsorban a beosztottak) visszaéléseit ítélte meg a legszigorúbban.

Az elmúlt tíz év (pontosabban: a vizsgálat lezárultát követő 1-2 év) eseményei elsöpörték az önkényeskedő párttitkárokat, a társadalomra fittyet hányó pártbizalomból kinevezett gyárigazgatókat, tévesz-elnököket (a téveszekkel együtt), tanácselnököket és tanács-apatcsikokat.

Valóban megváltozott a világ? Vagy csak a mezék és a feudális hierarchia különböző szintjein beosztást és hatalmat osztók és kapók elnevezése változott meg? Mint ahogy a rendszerváltás előtt sem volt valamennyi, a párt kegyelméből igazgatói székbe emelt polgár gazember (de sok volt közöttük az), úgy tíz évvel később sem valamennyi volt tanácselnökből lett polgármester (néhányan azonban azokká váltak), s ma sem törckszik az összes igazgató sem a törvényes előírások maradéktalan betartására, sem a lakosság egésze érdekeinek szolgálására (bár sokan ezt teszik).

Amennyiben az ismétlődő lekérdezést teljes körűen végre lehetett volna hajtani: viszonylag megbízható képpel rendelkezhetnénk a változás-változatlanág határterületeiről, s az ebből a képből a büntetőjog számára levonható tanulságokról. Így csak bizonyos villanásnyi betekintésre lesz lehetőségünk.

2.2. A jelenlegi kutatás elméleti alapvetései

A rendszerváltás kezdete óta eltelt idő bebizonyította, hogy az 1989–1990 előtti időszakból eredő olyan előfeltevések, amelyek szerint a parlamenti demokrácia megvalósulása, az emberi jogok ellenőrizhető érvényesülése és több, a nyugati világból átvett intézmény gyökeres változást hoz a magyarországi jogbiztonságban: többnyire illúzió maradt. Azt azonban nem lehet állítani, hogy minden ott folytatódott, ahol 1989-ben a korábbi rendszer politikai összeomlásakor abbamaradt.

A politika, a pártok választási kampányszlogenjei azonban megnehezítették a tisztánlátást. Az nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi mérce alkalmazása szerint a bűncselekmények száma jelentősen megnőtt, a különféle felmérések a lakossági félelem fokozódásáról adtak számot, a közhatalom a kihívásokra megkésve és gyakran hibásan válaszolt, az állam bűnüldözésbeli szerepe – amiben már a rendszerváltás előtt épp a nyolcvanas évek kezdetétől számítható bűncselekményszám-emelkedés miatt kedvezőtlen változás állt be – tovább csökkent.

Arról viszont semmiféle megbízható információval nem rendelkezünk, hogy a lakosság milyen álláspontot foglal el az erkölcs által állított értékek, az értékeket formalizáló erkölcsi normák és a tétéles büntetőjogi normák között. A földrengés-szerű társadalmi változás jelentett-e elmozdulást a korábbi felfogásában?

Azt továbbra is *alaptézisként* kezeltük, hogy

- a büntetőjog alapvető feladata nem az egyén megváltoztatása, hanem az, hogy iránytűt mutasson a lakosság többsége számára arról: mit tűr el az állam, s melyek azok a tabuk, amelyek átlépése esetén a normasértő az állami hatalom büntetőjogi reakciójával (is) kell számoljon;
- az erkölcsi és a jogi – itt: büntetőjogi – normák köre kedvező esetben is csak részben esik egybe;
- a lakosság saját normarendszere is csak többnyire esik egybe a hatalom büntetőjogi normarendszerével;
- kívánatos, hogy minél szélesebb körben kapjon a büntetőjogi norma erkölcsi támaszt is, méghozzá a lakosság minél szélesebb körében;
- a lakossági vélekedés nem egységes, még a formálisan normakövetők esetében sem, épp ezért szükséges részint a potenciálisan a normasértés lehetőségével terhelt, részint a társadalom egész működése szempontjából mértékadó közösségek, embercsoportok, társadalmi rétegek megnyerése;
- időről időre felül kell vizsgálni a jogi normákat, abból a szempontból is, hogy mennyire hajlandók azokat követni;
- a normasértés következményeitől való félelem a normakövetés kikényszerítésének egyik eszköze lehet, azonban amennyiben a

- lakosság mértékadó és/vagy viszonylag széles rétege negligálja a hatalom által preferáltnak tekintett normákat: érdemes felülvizsgálni a normákat, mert a sokak által nem követett normák gyengítik a jogbiztonságot;
- a büntetőjogi normákat abból a szempontból is kontroll alá kell vetni, hogy azok egyrészt mennyire képesek egy adott életterületet hatékonyan szabályozni, a hatalom által kívánatos irányba befolyásolni, másrészt milyen alkotmányos-jogállami eszközök állnak rendelkezésre a normasértések bebizonyítására és a normasértő felelősségre vonására (az utóbbi az előbbinek lényegében részhalmaza);
  - tudomásul kell venni, hogy amennyiben ez a szabályozási lehetőség erősen korlátozott, célszerűbb a büntetőjogi tabukat eltörölni és más – jogon belüli vagy azon kívüli – eszközökkel elérni az eredetileg kitűzött célt;
  - a tudományos-technikai fejlődés új jelenségei egyre inkább felhívják a figyelmet a büntetőjogi szabályozás korlátozott lehetőségeire és eszköztárára, amit az „üres”, tehát konkrét büntetőügyet, ill. jogerős ítélettel le nem zárult ügyeket nem produkáló törvényi tényállások bizonyítanak;
  - ebből következik, hogy a hatalomnak mielőbb rá kell jönnie: a korábbi lehetőségek köre beszűkült, mert egy-egy új törvényi tényállás konstruálásával mind kevésbé képes azt a látszatot keltetni, hogy a maga részéről mindent megtett az adott jelenség megfelelő szabályozására;
  - a lakosságot ettől függetlenül tovább nyugtalanítják azok az ügyek, amelyekben vagy egyezik a hatalmi és közvéleményi értékfelfogás, de a hatalom tehetetlensége látványos; vagy azok az esetek, amelyekben a lakosság büntetni követel és a hatalom ezt nem tudja vagy nem akarja megtenni; ill. amikor a lakosság nem tekinti a cselekményt büntetendőnek, s a hatalom – elidegenedve a közvéleménytől – az önkény mezébe öltözve torol meg a lakosság többsége által bűnnek el nem ismert cselekedetet.

2.3. A jelenlegi kutatás módszerei (mintavétel, kiértékelés, összehasonlítás)

1997 augusztusában az Országos Bűnmegelőzési Tanács megbízásából az Országos Kriminológiai és Kriminlisztikai Intézet (OKKRI) reprezentatív felmérést végzett el az ország felnőtt lakosságának körében arról, hogy különböző élethelyzetben élők miként vélekednek Magyarország közbiztonságáról, ezen belül az ország közbiztonsági közállapotairól, a hatóságok tevékenységéről, szűkebb pátriájuk és az ország távolabbi vidékeinek közbiztonsági helyzetéről.

A felmérés hivatásos kérdezőbiztosok közreműködésével folyt, a kódolt adatok feldolgozása és kiértékelése az OKKRI-ban történt.¹

Ebben a kérdőív-invertárban kapott helyet „Milyen döntést hozna ön?” címmel 15 olyan kérdés, amely szó szerinti megisméltése volt az 1988-as kérdőív² egyes kérdéseinek. (AZ OTKA 1997-re biztosított összegéből – maximális jóindulattal – ennyi kérdés beemelésére futotta.) Az ún. omnibusz-kérdések során csupán egy tényezőt vettünk figyelembe: az inflációt, ezért abban a két kérdésben, ahol vagyoni érték megjelölésére került sor, ott az értékhatárt 100%-kal megemeltük.

A feltett kérdések a következők voltak:

1. Egy nő gyermekeivel együtt részeges férje évek óta rendszeresen ver, brutálisan viselkedik velük. Mivel az anya más kiutat nem lát, egyik veszekedés alkalmával vasdoronggal úgy vágja fejbe, hogy a férj meghal.
Ön milyen döntést hozna a feleséggel szemben?
2. A feleség alkoholista férje viselkedése miatt többször kap idegösszeroppanást. Végül öngyilkosságot kísérel meg. (Nem hal meg.)
Ön milyen döntést hozna a férjjel szemben?
3. Egy ember ismerősétől – aki közismerten igen szerény anyagi körülmények között él – ellopja a mintegy 14 000,- Ft-ot érő rádióját.
Ön milyen döntést hozna a tolvajjal szemben?

¹ Erről részletesen ld. *Kö József* több tanulmányát.

² Kutatási beszámolót ld. a KKT 1990-es kötetében.

4. Egy ember ismerősétől – aki közismerten jómódban él – ellopja a mintegy 14 000,- Ft-ot érő rádióját.
Ön milyen döntést hozna a tolvajjal szemben?
5. Egy ember munkahelyéről egy körülbelül 14 000,- Ft értékű tárgyat lop el.
Ön milyen döntést hozna a tolvajjal szemben?
6. Egy, a Duna-parton sétáló férfi szemé előtt zuhan a folyóba egy, az úton megcsúszó gépkocsi. Néhány pillanat múlva látja, hogy a vezetője a víz színére emelkedik és segítségért kiabál. A sétáló férfi, bár jól tud úszni, mégsem ugrik a vízbe, hanem télenül nézi a vízben vergődőt.
Ön milyen döntést hozna a sétáló férfivel szemben?
7. A többszáz éves műemlék épületben lakó tulajdonos a ház tartozása során teljesen megváltoztatta a homlokzatot. Modern ablakkereteket rakatott a régick helyébe, az építés díszzeit eltávolította.
Ön milyen döntést hozna a tulajdonossal kapcsolatban?
8. Egy szűk belvárosi utcán kialakult az a szokás, hogy az autók a járdán parkolnak. Emiatt a gyalogosok csak „libasorban” haladhatnak a járdán. A környéken több rokkant is lakik, akik kocsijukkal kénytelenek az úttesten közlekedni.
Ön milyen döntést hozna az érintett autósokkal szemben?
9. Egy szórakozóhelyen ismeretlen hölgy a férfiaknak pénzfizetés ellenében szexuális szolgáltatást ajánl fel.
Ön milyen döntést hozna a nővel szemben?
10. Egy munkahelyi vezető szexuális kapcsolatot tart fenn egyébként jó dolgozó hírében álló beosztottjával, aki tőle soron kívüli fizetésemeléseket és megemelt jutalmat kap.
Ön milyen döntést hozna a munkahelyi vezetővel szemben?
11. Egy gyárigazgató bizonyos jogi előírásokat figyelmen kívül hagyva eredményesebben gazdálkodik, mint e szabályok alkalmazásával lehetséges volna. A szabályok megkerülése senkinek sem okoz kárt.
Ön milyen döntést hozna a gyárigazgatóval szemben?
12. Egy fiatal adminisztrátor nővel munkahelyi vezetője több ízben próbál meg meghitt viszonyt létesíteni. Erre a lány nem

hajlandó. Ezt követően a főnöke arra hivatkozva, hogy nem látja el megfelelően a feladatát, elbocsátja.

Ön milyen döntést hozna a munkahelyi vezetővel szemben?

10. Egy igazgató néhány gazdaságtalan termék előállítását azért nem szünteti meg, mert tudja, ha ezt tenné, sok jó dolgozót el kellene bocsátania, akik a környéken nem kapnának munkát.

Ön milyen döntést hozna az igazgatóval szemben?

14. Egy vállalati igazgató utasítására termelési érdekből a gyár szennyvizét a közeli tóba vezetik. A halgazdaság halai elpusztulnak.

Ön milyen döntést hozna az igazgatóval szemben?

15. A belváros magántulajdonban álló kisméretű zöldterületét az önkormányzat butikok létesítése céljából kisajátította.

Ön milyen döntést hozna a kisajátítást engedélyező személyel szemben?

A következő táblázat arról ad áttekintést, hogy a jelenlegi és a korábbi vizsgálatok (OKKRI, ill. TÁRKI) mely pontokon és miként kapcsolódnak:

1997-es OKKRI felmérés kérdésszámjai	1988-as OKKRI felmérés' kérdésszámjai	1987-es TÁRKI felmérés (kérdés szerepelt: I-N)
1	1	N (nem)
2	2	I (igen)
3	5	N
4	6	I
5	7	I
6	9	N
7	11	N
8	12	N
9	15	N
10	21	N
11	24	N
12	26	N
13	31	N
14	33	I
15	54	N

¹ Részletes ismertetését ld. a KKT 28. kötetében.

Az ismertetett kiválogatással sikerült elérni, hogy

- fontos értékek tekintetében információkhoz jussunk arra vonatkozóan: mennyire stabil vagy mennyire változott meg az emberek viszonya ezekhez;
- a stabilitás és a változás mely személyi változók mentén jelentős, ill. elhanyagolható.

A vizsgált értékek a következők (az 1988-es kérdőív sorszámai szerint):

- biológiai: 1, 2, 9.
- gazdasági: 24, 31.
- vagyoni: 5, 6, 7.
- kulturális: 11.
- szexuális: 15, 21, 26.
- környezeti: 12, 33, 54.

3. Kutatási eredmények, megállapítások

A következőkben részletesen ismertetjük egyrészt az 1997-es felmérés eredményeit, másrészt azokat a megfigyeléseket, amelyek a korábbi mérési eredményekkel összevetve mutatkoznak.⁴

Elsőként azt mutatjuk be, hogy mely dimenziók mentén van lehetőség a két vizsgálat eredményeinek egybevetésére. Ezt láthatjuk a túloldali táblázaton.

Várható volt, hogy az 1997-es felmérés ugyan viszonylag szűk tartományban tesz lehetővé összehasonlítást a korábbi felmérés értékterével, azonban a megismerés mélyebb, hiszen sokkal több dimenzió mentén lehet vizsgálni az összefüggéseket.

⁴ Az említett és itt részletezésre kerülő ismertetésen túlmenően még mintegy 120 oldalnyi kutatási beszámoló áll készen. Ezek főbb témái: a gyermekkori neveltetés és a punitivitás, az életkörülmények és punitivitás, a (köz)biztonságról kialakított vélemény és a punitivitás, valamint az egyes intézkedéseket választók és az azokat elutasítók jellemző a biográfiai, a gyermekkori neveltetés, az életkörülmények, és a biztonságról kialakított vélemény szerint. Ezek közreadására különféle szaklapokban és folyóiratokban folyamatosan kerül sor.

Jellemzők: A nem büntetők	1997-es vizsg. (%)	1988-as vizsg. (%)	TÁRKI
Aránya:			
Biográfiai jellemzők:			
Nem:	OK	OK	OK
Korcsoport:	OK	OK	OK
Iskolai végzettség:	OK	OK	OK
Családi állapot:	OK	OK	OK
Foglalkozás, beosztás:	OK	OK	OK
ÉLETKÖRÜLMÉNYEK			
Lakáskörülmények:	OK	OK	OK
Vagyoni helyzet:	0	OK	OK
Közösséghez tartozás:	0	OK	0
Életkörülményeivel:			
inkább elégedett			
inkább elégedetlen	OK	0	0
Gyermekkor:	0	OK	0
Vélemény a biztonságról:	0	OK	0
Félelem a bűnözéstől:	0	OK	0
Előítélet:	0	OK	0

Elsőként a büntetés – nem büntetés gyakoriságát tekintjük át valamennyi értékdimenzióban.⁹

A főbb megállapítások a következők:

- Ott, ahol az OKKRI 1988-as és 1997-es felméréseit a TÁRKI 1986-os felmérésével is egybe lehet vetni, az OKKRI két mérési eredménye között nagyobb a hasonlóság, mint az OKKRI 1988-as és a TÁRKI 1986-os adatfelvétele között. (Ld. a hasonlóságokra a 2. és 3., az eltérésekre a 4., 5. és 14. kérdéseket.) Mindazonáltal az sem zárható ki, hogy az értékrendbeli változások bizonyos di-
- A sorok elején a kérdőív kérdés-sorszám, utána a – későbbiekben is használt – kérdés-tömörítvény.

Jellemzők: Büntet – nem büntet arány:	OKKrl 1997-es vizsg. (%)	OKKrl 1988-as vizsg. (%)	TÁRKJ 1986 %
<i>Biológiai értékek</i>			
1: részeg férj, gyilkos feleség	52,0–48,0	47,5–52,5	45,9–54,1
2: részeg férj, öngyilkos feleség	41,2–58,8	47,8–52,2	
6: Dunába esett gépkocsi	35,0–65,0	62,6–37,4	
<i>Gazdasági értékek</i>			
11: igazgató szabálysértően, de jól gazdálkodik	21,0–79,0	3,7–96,3	
13: inkább veszteség, mint munkanélküliség	16,2–83,8	12,5–87,5	
<i>Vagyonai értékek</i>			
3: szegénytől lop	95,3–4,7	94,5–5,5	91,9–8,1
4: gazdától lop	90,7–9,3	91,8–8,2	60,9–39,1
5: munkahelyről lop	92,9–7,1	95,8–4,2	58,5–41,5
<i>Kulturális értékek</i>			
7: műemlékből modern ház	75,4–24,6	70,9–29,1	
<i>Szexuális értékek</i>			
9: szórakozóhelyi szex. szolg.	37,7–62,3	68,1–31,9	
10: főnök szeretőjét támogatja	65,2–34,8	70,5–29,5	
12: főnök szex elutasítás miatt lefokoz	86,2–13,8	79,2–20,8	
<i>Környezeti értékek</i>			
8: járdán parkolás	75,3–24,7	59,7–40,3	67,4–32,6
14: szennyvizet a tóba	97,0–3,0	97,3–2,7	
15: belvárosi zöldterületen butik	67,2–32,8	64,1–35,9	

menziókban gyorsabban mentek végbe 1986–1988, mint 1988–1997 között.

- A *biológiai értékek* dimenziójában – a 6-os kérdés kivételével – lényegi változás nem következett be, bár a részeg férj-gyilkos feleség megítélésében csökkent a helyzetet megértők aránya, ugyanakkor valamelyest növekedett az öngyilkos feleség miatt a részeg férjet el nem ítélők aránya. „Áttörés” következett be az

1988-ban a közömbösség „mintapéldájául” szolgáló, Dunába esett gépkocsi mentésével összefüggésben, még hozzá negatív irányban: 1997-ben csaknem kétszer akkora lett az aránya, aki tűrhetőnek tartaná, hogy tétlenül szemléljenek életveszélyben levő embert olyanok, akiknek segítség nyújtására lehetőségük volna.

- A *gazdasági értékek* áttekintése során kitűnik: bár a közvélemény továbbra is első helyre teszi a partikuláris szinten megnyilvánuló eredményességet, azonban mintegy ötszörösére nőtt az eltelt időben azok száma, akik egy gazdasági egység vezetőjétől feltétlen jogtiszteletet várnak el. (Igazgató szabálysértőcn, de jól gazdálkodik.) Szinte semmiféle elmozdulás nem volt tapasztalható az eltelt idő során abban a kérdésben, hogy mi a fontosabb: a gazdasági vagy a szociális biztonság (inkább veszteség, mint munkanélküliség). Bár 1987-ben a munkanélküliség lényegében még ismeretlen jelenség volt, gyárbezárások, egész gazdasági ágazatok leépítése és felszámolása pedig szóba sem kerülhetett, ennek ellenére működött a szocialista szakszervezeti szemlélet, aminck lényege: valamennyi munkahelyet megőrizni mindenáron! Valójában az a tény, hogy az elmúlt évtized egyéni és családi tragédiákban bővelkedő megnyilvánulásai ellenére a szociális biztonságot a gazdaságtalan termelés elé helyezők aránya nem növekedett drámaian, azt jelzi, hogy az embereket a kedvezőtlen tapasztalati tények értékrendjükben nem rengetik meg.
- A *vagyon* értékek tartományában a két OKKRI kutatás végeredménye lényegében azonos. Mindhárom környezetben (szegénytől, gazdagtól, munkahelyről) a lopást a társadalom többsége – még viszonylag alacsony értékhatár esetében is – eltűrhetetlen vétéknek tartja, az eltérések statisztikailag nem mérhető különbségeket jeleznek. Ennek ismeretében viszont különösen nehezen magyarázható a TÁRKI és az OKKRI adatfelvételek közötti nagyságrendbeli eltérés akár a gazdagtól, akár a munkahelyről lopás esetében.
- A *kulturális értékek* dimenziójában ezúttal csak egyetlen kérdés újbóli vizsgálatára nyílt lehetőség. Az eredmények arra látszanak utalni, hogy bár már korábban is többségben voltak azok, akik

nem tolerálják a nemzeti kincseink tönkretételét, számarányuk az évek előrehaladtával lassan növekszik.

- Az utóbbi évtizedben a *szexuális értékek* tartományában – legalábbis a felszínen – gyökeres változás következett be. Ugyanakkor alapvetően átalakultak a munkahelyi környezetek, a munkaerőpiac szerkezete, az ott érvényesülő játékszabályok. Ez az emberek itéletalkotásában is visszatükröződik. A szórakozóhelyi szexuális szolgáltatás nyújtásának tilalma a szocialista erkölcs tabutételeinek egyik fő eleme volt. Egy olyan világban, amelyben már nem arról folyik a vita, hogy lehet vagy nem lehet, hanem arról, hogy hol engedélyezhető és hol tiltandó: a büntetésért kiáltók arányában csaknem 50%-os csökkenése természetes jelenség. Egyben azt is bizonyítja, hogy a társadalom jogi szabályozással is alátámasztott értékfelfogásában gyökeres átalakulásnak vagyunk tanúi, ami ezúttal erkölcsi és jogi tabuk között a kívánatos összhangot mutatja. Nem változott lényegesen ugyanakkor a munkahelyi szexre vonatkozó felfogás: a többség továbbra is büntetendőnek tartja (noha a kérdés – ritka kivételtől eltekintve – vagy nem büntetőjogi kategória, vagy az ugyan, de nem bizonyítható), s a megítélés az önkéntes kapcsolattartás esetén (főnök szeretőjét támogatja) valamelyest enyhült, míg a vezetői hatalommal való erőszakos visszaélés során (főnök szex elutasítás miatt lefokoz) szigorodott.
- A *környezeti értékek* vizsgálata során a punitív szemlélet továbbra is dominál. A legdurvább és nagy kárral járó eseményt (szennyvizet a tóba) a lakosság változatlanul nagyon szigorúan ítéli meg. Nem tudni, hogy a jelenség elszaporodása miatt megnövekedett általános közérzet-romlás, vagy a „rendpártiság” megerősödése áll-e a háttérben annak a ténynek, hogy a lakosság a járdán parkolás tényét a korábbinál lényegesen nehezebben tolerálja. Ma már a felsorolt három tényállás közül a belvárosi zöldterületet elorozó butik felállítását tartják a legkevésbé súlyos vétségnek (bár a szigorodás itt is fokozódott, s a több mint kétharmados büntető-részarány semmiképp nem elhanyagolandó tény).

4. És végül...

A korlátozott lehetőségekkel rendelkező kutatás lehetséges továbbfejlesztése egyrészt a lakossági beállítódás változásának figyelemmel kísérése. Erre nagy szükség volna ahhoz, hogy megfelelő prevenciós, ezen belül jogpolitikai stratégiát alakíthassanak ki mind a kormányzati, mind a nem kormányzati szervek, szervezetek és intézmények.

A hasznosítás legfőbb területe a lakossági beállítódás formálása részint a követendő normákhoz, részint a normasértőkkel szembeni büntetések vonatkozásában. Fontosnak tűnik hangsúlyozni: további bizonyíték áll rendelkezésünkre annak a nem ismeretlen megfigyelésnek a megerősítésére, miszerint

- a családi minták, problémamegoldási formák „öröklődnek”,
- a „lét határozza meg a tudatot” továbbra is; ezért a külvilág kihívásaira szerényebb válaszadási repertoárral rendelkezők – egyikübb gondolkodásuk következményeként – az „örökölt” mintákat tovább alkalmazzák, s ebben elsősorban „aki bűnös, az bűnhődjék” elv érvényesül,
- épp a minták továbbélése garantálja azt is, hogy a deviancia különböző formáival szembeni beállítódás – rendszerváltáson innen és túl – nem, vagy alig változnak.

Mind a bűnmegelőzési, mind – e területen belül – a kriminálpolitikai aktivitásnak ezt tudomásul kell vennie. Azt természetesen hiba volna figyelmen kívül hagyni, hogy a változásoknak – ha lassan is, de – végbe kell menniük, s Magyarországon is a nyugat-európai lakossági véleményekhez közelíteniük – valamennyi társadalmi réteg és valamennyi politikai erő esetében.